

O'zbekiston Respublikasida Chiqindilarni Boshqarish Sohasidagi Huquqiy Asoslar

*Nurmatov Panji Abdimurotovich*¹, *Artikboyev Xusniddin o'g'li*²,
*Xolmurzayeva Shaxrinov*³

Annotatsiya. Turli turdagi chiqindixonalar, ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilari poligonlari, chiqindi poligonlarini boshqarish bo'yicha me'yoriy va qonunchilik asoslari haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Maqolada qattiq maishiy chiqindilar uchun poligonlarni loyihalash va qurishning zamonaviy usullari, poligonning alohida konstruktiv elementlari, poligonning ekspluatatsiyasi va uning meliorativ holati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. chiqindi, poligon, zararsizlantirish, ko'mish, tashish, yoqish, loyihalash, qurish, aholi, inventarizatsiya qilish, polietilen.

Kirish. Dunyo aholisining jadal o'sishi va sanoatning faol rivojlanishi muqarrar ravishda maishiy va ishlab chiqarish chiqindilari miqdorining ko'payishi bilan birga keladi, bu chiqindilarni yo'q qilish va zararsizlantirish usullarini muvaffaqiyatsiz tanlash natijasida atrof-muhitga zarar yetkazadi va shu bilan mamlakatning ekologik holatini yomonlashtiradi. Turli chiqindilarni ko'mishda ishlaydigan hudud bugungi kunda chiqindilarning sifat va miqdoriy morfologik tarkibida sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu esa chiqindilarni poligonlar va poligonlarga olib chiqish bo'yicha tobora ortib borayotgan qat'iy talablarni zudlik bilan amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Asosiy qism. Qattiq maishiy chiqindilarga turar-joy binolari, jamoat binolari va muassasalari, savdo va umumiy ovqatlanish joylari chiqindilari, ko'chalar, bog'lar va bog'lar smetalari, qurilish chiqindilari va 3-4 xavfli sinfdagi sanoat chiqindilarining ayrim turlari qabul qilinadi. Bunday ishlab chiqarish chiqindilarining ro'yxati shahar sanitariya-epidemiologiya nazorati hududiy markazlari bilan kelishilgan bo'ladi.

Tarkibida zaharli moddalar va og'ir metallar bo'lgan qattiq, xamirga o'xshash sanoat chiqindilarini ko'mish va zararsizlantirish (xavflilik toifalari 1-2) O'zR №0127-02 "Sanoat chiqindilarini inventarizatsiya qilish, tasniflash va yo'q qilish sanitariya qoidalari" va O'zR. №0128-02 – O'zbekiston Respublikasi sharoitida zaharli sanoat chiqindilarining gigienik klassifikatori, shuningdek, yonuvchi va portlovchi chiqindilar O'zR № 0127-sonli sanitariya qoidalari muvofiq tashkil etilgan maxsus poligonlarga ko'milishi kerak.

Qattiq maishiy chiqindilar poligoni uchun joylarni tanlashda quyidagi talablarni hisobga olish kerak 2004 yil 12 iyuldagi № 0157-04-son O'zbekiston sharoitida qattiq maishiy chiqindilarni maxsus poligonlarda saqlash va ko'mish uchun sanitariya talablari.

O'zbekiston Respublikasida qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish bo'yicha 2019-2028 yillarga mo'ljallangan strategiyada qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar taklif etilgan bo'lib, ulardan biri qattiq maishiy chiqindilarni utilizatsiya qilish – chiqindilarni xavfsiz joylashtirish, izolyatsiyalash va yo'q qilish (qayta ishlanmaydigan) qattiq chiqindilar. Strategiya O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida" gi va "Chiqindilar to'g'risida" gi qonunlari, shuningdek, 2017 yilda O'zbekiston

¹ Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti, 140100, Samarkand, Uzbekistan

² Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti, 140100, Samarkand, Uzbekistan

³ Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Biokimyo instituti Biologiya (turlari bo'yicha) 4-kurs talabasi

Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida asoslanadi.

Hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilgan chiqindilarning yillik hajmi prognozi 14-14,5 million tonna va aholining o'rtacha 1,5 foizga o'sish dinamikasini hisobga olgan holda 2028 yilga borib bu ko'rsatkich 16-16,7 million tonnaga yetishi mumkin.

Ayni paytda respublika hududida qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha umumiy quvvati yiliga 894 ming tonna qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha 183 ta korxonalar, jumladan, polietilen plyonka va plastmassa korxonalar 72 ta, qog'oz va karton mahsulotlari 65 ta, shinalar va rezina buyumlar 17 ta, metall 10 ta, shisha 6 ta, neft va to'qimachilik 2 ta hamda boshqa chiqindilar korxonalar 11 tani tashkil etadi. Shu bilan birga, Respublikaning 9 ta shahrida (Andijon, Nukus, Buxoro, Jizzax, Qarshi, Navoiy, Termiz, Guliston, Urganch) yiliga million tonnadan ortiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash quvvatiga ega qattiq maishiy chiqindilarni yig'ish, olib chiqish, tashish, saralash, qayta ishlash, qayta ishlash va utilizatsiya qilish klasterlari ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etilgani QMChning iste'molchi qimmatli komponentlaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'lidagi muhim qadamdir.

Qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri poligonlar soni va maydonini optimallashtirish (eski poligonlarni yopish, rekultivatsiya qilish va yangi poligonlarni qurish) dir.

2019-2028 yillar uchun qattiq maishiy chiqindilar poligonlari (poligonlari) soni va maydonini optimallashtirish quyidagilarni nazarda tutadi:

- poligonlarning atrof-muhitga ta'sirini baholash;
- poligonlarni yopish (rekultivatsiya) ni loyihalash;
- poligonlarni yopish (rekultivatsiya qilish);
- mavjudlarini rekonstruksiya qilish va zamonaviy texnologiyalar asosida yangi qattiq maishiy chiqindilar poligonlarini qurish.

Hozirda faoliyat ko'rsatayotgan chiqindi poligonlari to'g'ri ishlamayapti: xususan, chiqindilarni siqish, yong'in va yoqimsiz hid tarqalishining oldini olish uchun belgilangan tartibda izolyatsiyalash ishlari olib borilmayapti, chiqindilar miqdorini hisobga olish va qat'iy nazorat qilish yo'q. Chiqindilar poligonlarga tashib boriladi, to'plangan biogazni qayta tiklash yoki oqova suvlarni qayta ishlash, tozalash moslamalari mavjud emas va ko'pchilik chiqindixonalar o'rab qo'yilmagan.

Sirdaryo, Jizzax va Xorazm viloyatlari kabi hududlarda joylashgan suv omborlari va yer osti suvlari yaqinidagi chiqindixonalarni yopish va meliorativ holatga keltirish rejalashtirilgan. Qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha shartli hududlarda Strategiyani amalga oshirish doirasida umumiy maydoni 1108,6 gektar bo'lgan 167 ta chiqindi poligoni yopiladi va qayta tiklanadi. Mavjud chiqindi poligonlari o'rnida umumiy maydoni 693,3 gektar bo'lgan 54 ta modernizatsiya qilingan poligonlar tashkil etiladi va umumiy maydoni 80 gektar bo'lgan 5 ta yangi poligonlar ochiladi. Amalga oshirilgan optimallashtirish chora-tadbirlari natijasida poligonlar soni 221 tadan 59 tagacha qisqartiriladi, bu 770,2 gektar maydonga yoki qattiq maishiy chiqindilarni saqlash uchun foydalaniladigan maydonning 50 foiziga teng.

Shunday qilib, 2020 yildan 2028 yilgacha bo'lgan davrda keyingi ekspluatatsiya qilinishi shart bo'lmagan poligonlar (poligonlar) keyingi melioratsiya bilan yopiladi, 2028 yilgacha bo'lgan davrda esa poligonlarni atrof-muhitga va fuqarolarning sog'lig'iga salbiy ta'sirlardan himoya qilish tizimlari bilan jihozlashni nazarda tutuvchi modernizatsiya ishlari amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida maishiy va qurilish chiqindilarini noto'g'ri joylarga tashlaganlik uchun jarima miqdori oshirildi. Bu O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonunda nazarda tutilgan. Jumladan, hujjat bilan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 91-1-moddasiga o'zgartirish kiritildi.

- Qo'shimchalarga ko'ra, qattiq maishiy va qurilish chiqindilarini tashish, shuningdek, suyuq maishiy chiqindilarni belgilanmagan joylarga tashlash fuqarolarga bir baravaridan uch baravarigacha (375 000 so'mdan 1125 000 so'mgacha), mansabdor shaxslarga esa 10 baravarigacha jarima solishga sabab bo'ladi. 20 baravarigacha (3750 000 dan 7500 000 so'mgacha).
- Ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan huquqbuzarlik fuqarolarga 5 baravaridan o'n baravarigacha (1 million 875 ming so'mdan 3 million 750 ming so'mgacha), mansabdor shaxslarga esa 20 baravaridan 30 baravarigacha (7 million 500 ming dan 11 million 250 ming so'mgacha) miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

O'zbekistondagi chiqindixonalar zamonaviy sharoitda chiqindixonalar chiqindilarni yo'q qilishning asosiy usuli hisoblanadi. Qayta ishlangan materiallardan foydalanish sustligicha qolmoqda.

Ohangaron maishiy chiqindilarni utilizatsiya qilish poligoni shahar chegarasidan taxminan 22 km uzoqlikda joylashgan. Poligon 1966 yildan buyon faoliyat ko'rsatib kelmoqda va shu vaqt ichida unga 20 million kub metr chiqindi ko'milgan. Bir paytlar 18 metr chuqurlikdagi katta jar bo'lsa, hozirgi vaqtda 98-99 foizga to'lgan. Poligon maydoni 59 gektarni tashkil etadi. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev Ohangaron poligonini yopish zarurligini ta'kidladi. Poligon deyarli to'la, yangisini qurish kerak. Koreyaning —Sejin G&E Co., Ltd kompaniyasi poligon gazini konvertatsiya qilish orqali metanni elektr energiyasiga qayta ishlash zavodi qurish loyihasini ishlab chiqishni boshladi. Metanni olib tashlash va aholi ehtiyojlari uchun yetkazib berish uchun 1100 ta quduq qazish rejalashtirilgan.

Texnologiyaning narxi 55 million AQSH dollarini tashkil qiladi. Ko'milgan chiqindilardan tozalangan metan asosida ishlaydigan elektr stansiyasini yaratish loyihasi ham bor, uning quvvati 15 megavattga yetishi mumkin. Elektr stansiyasining ishlash muddati 25 yildan ortiq. Eski poligon yaqinida 30 gektar yer maydoni ajratilgan. Poligon qurilishi Osiyo taraqqiyot banki tomonidan moliyalashtiriladi.

Hozirgi chiqindixona yaqin kunlarda yopiq holda saqlanadi va tuproq bilan qoplanadi. Yaqin atrofda Koreya Respublikasi ko'magida barpo etiladigan yangi poligon tashkil etilishi rejalashtirilgan. U 30 gektar maydonga ega bo'ladi, lekin 50 tonnalik rolik bilan tuproqni qayta-qayta siqish tufayli yanada sig'imli bo'ladi.

1-jadvalda mintaqalar bo'yicha O'zbekiston Respublikasida maishiy va ishlab chiqarish chiqindilarining to'planishi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

1-jadval

	Viloyat nomi	Umu miy poligo nlar miqdori	QMCh saqlash poligonlari			QMChning umumiy to'planishi, t/yil		Ishlab chiqarish chiqindilarini joylashtirish poligonlari			Ishlab chiqarish chiqindilarining to'planishi, t/yil	
			Miqd ori, birlik	Mayd oni, ga	Chiqin dilar miqdori, ming.t	2021	2024	Miqd ori, birlik	Mayd oni, ga	Chiqin dilar miqdori, ming.t	2021	2023
1	Qoraqalpo g'iston Respublikasi	34	31	175,7	1988,8	41211 8,9	47622 4,2	3	68,2	8006,6	45799,9	46389,9
2	Andijon	18	16	47,0	4150,2	67574 8,7	70524 5,4	2	7,0	9,7	36829,3	172336,9
3	Buxoro	27	20	120,3	3189,4	41202 6,6	46412 5,4	7	28,6	63,8	114592,0	124399,5
4	Jizzax	16	14	112,7	1188,0	29368 1,7	31498 7,2	2	75,0	16642,2	685054 3,3	773165 4,4
5	Samarqand	23	16	92,9	7436,3	91526 5,2	98345 6,1	7	335,6	37297,6	503782 3,6	547542 6,4
6	Surxondar	22	20	203,4	2277,3	65036	67542	2	55,0	271540	105920,	589709,

	yo					8,4	1,3			,2	6	4
7	Sirdaryo	13	10	49,5	853,1	21045 6,3	23287 7,7	3	10,1	22,3	6048,6	12726,2
8	Namangan	18	15	76,2	4368,1	60204 5,0	63611 4,4	3	56,6	6172,6	31285,2	224141, 8
9	Navoiy	29	12	76,8	2457,5	21285 2,8	23225 8,4	17	5223, 6	116309 8,6	470778 64,5	487777 60,3
10	Farg'ona	26	20	138,5	3297,5	80182 4,3	81623 6,1	6	25,1	7,3	100633, 4	80567,5
11	Xorazm	13	10	60,2	3149,3	41233 2,4	43023 4,0	3	16,5	37,2	91543,6	243075, 4
12	Qashqadaryo	24	18	156,9	5504,2	71025 5,6	78265 4,4	6	124,4	33397, 5	787449, 1	842101, 4
13	Toshkent	33	19	183,3	40589, 0	12665 91,1	14546 06,2	14	3451, 8	924834 ,2	407382 29,9	503891 41,8
	JAMI	296	221	1493, 2	80949, 0	75755 67	82044 41	75	9477, 5	246612 9,8	101024 573,2	119363 222,7

Zaharli chiqindilarning 97,5-98,5 foizdan ortig'i Navoiy va Olmaliq KMKda (jami 96,6 foizdan 97,7 foizgacha) va —O'zbekenergo korxonalarida (0,7 foizdan 1,2 foizgacha) hosil bo'ladi. Atrof-muhitga fosfogips, lignin, marganets shlami, oltingugurt kabi katta miqdordagi chiqindilar yetkazib beruvchi kimyo sanoati korxonalarida ham katta miqdordagi chiqindilar hosil bo'ladi. 99,9% gacha zaharli chiqindilar 3 va 4 xavfli sinflarga tegishli. Yillik hosil bo'ladigan zaharli chiqindilarning 0,08 foizi utilizatsiya qilinadi, 0,11 foizi shartnomalar bo'yicha boshqa tashkilotlarga (Vtorchermet va boshqalar), qolgan qismi esa uyushtirilgan saqlash joylariga yuboriladi. Chiqindilarning umumiy miqdorining atiga 0,2% ikkilamchi resurslar shaklida ishlab chiqarishga qaytariladi. Ta'kidlash joizki, chiqindi uchun ajratilgan yerlarning katta qismi avvallari qishloq xo'jaligiga yaroqli bo'lgan.

Chiqindilarni yo'q qilish joylarida ko'pincha chiqindilarning atrof-muhitga kirishiga to'sqinlik qiladigan muhandislik himoyasi tizimi mavjud emas: agar mavjud bo'lsa, u qoniqarsiz holatda. 3 milliard tonnaga yaqin qattiq maishiy chiqindilar chiqindixonalar, chiqindilar, loy yig'uvchilar va poligonlarda to'plangan.

Xulosa. Chiqindilarni qurilish maydonlaridan olib chiqib ketish va bunda tabiatni muhofaza qilish talablariga rioya qilish mas'uliyati, agar buyurtmachi bilan shartnomada boshqa shartlar nazarda tutilmagan bo'lsa, ishlarni bajarishda pudratchi bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs zimmasiga yuklanadi. Faoliyati natijasida qurilish chiqindilari hosil bo'ladigan tashkilotlar qurilish chiqindilarini maksimal utilizatsiya qilish, sotish yoki chiqindilarni to'plash, tashish, utilizatsiya qilish bilan shug'ullanuvchi boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga topshirish uchun kompleks choralarni amalga oshirishi, shuningdek, utilizatsiya qilinmaydigan qurilish chiqindilarini ekologik xavfsiz ko'milishini ta'minlashi lozim. Qurilish chiqindilarini ularning hosil bo'lish joyidan olib chiqib ketish, ixtisoslashgan tashkilotlar tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarning buyurtmanomasi asosida, alohida to'lov evaziga amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qudratov O. Sanoat Ekologiyasi T: OOO y TTESI qoshidagi nashriyot.
2. O'zbekiston Respublikasining "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni (2002-yil 5-aprel № 362-11).
3. Луканин В.Н. и др. "Автомобильные потоки и промышленная экология" ИНФРА 2002 г-646 с.
4. Никитин Д.П., Новиков Ю.В. «Окружающая среда и человек» -М:Выс. Шк. 1986-215с.
5. Сайдаминов С.С. "Основы охраны окружающей природной среды при эксплуатации автомобильного транспорта"- Ташкент: Укитувчи 1983-304с.
6. Бекназаров Р. У., Новиков Ю.В. "Охрана природы" -Тошкент: Укитувчи 1995 583с.

7. Musayev M.N. Sanoat chiqindilarini tozalash texnologiyasi asoslari. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent -2011 498 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 21- yanvardagi 14-sonli “Ekologik normativlar loyihalarini ishlab chiqish va kelishish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori.
9. Nurmatov P.A., [Eshqobilov Sh.A]., Rajabov A.H., Rustamova D.B. Qurilish ekologiyasi fanidan laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish uchun o‘quv qo‘llanma. Turon nashr-2021. Samarqand.
10. Nurmatov P.A. Atrof muhit muhandisligi. Monografiya.Moldova.Europe 2023. 93 b.

